

cercetată și publicată integral. Un alt argument ar fi numărul mic de vase descoperite în morminte „și nici unul din ele nu are decorul specific fazei Bolintineanu a culturii Boian” (p. 194). Ținem să amintim autorului că nici vase cu decor specific culturii Dudești nu au fost descoperite, sau, cel puțin, nu au fost cuprinse în volumul de față. Un al treilea argument al autorului ar fi analogiile cu populații din cultura Hamangia, a căror morminte sunt în poziție întinsă pe spate și tot în cadrul acestor comunități s-ar afla analogii pentru un ac de păr din os și care avea redată în partea superioară o figurină feminină.

Capitolul VII. Necropola de la Cernica în contextul neoliticului României și al ținuturilor vecine, vine să ne amintească importanța necropolei în peisajul epocii neolitice prin prezentarea sumară a descoperirilor funerare din România și a câtorva descoperiri din zona balcanică. Abordarea autorului este, de altfel, sumară și superficială, iar descoperirile amintite se opresc undeva la nivelul anilor '70.

Capitolul VIII. Caracteristicile antropologice ale scheletelor neolitice de la Cernica, cuprinde rezultatele analizelor antropologice efectuate asupra unui număr de 362 de schelete.

Ne așteptam ca lucrarea să se încheie cu bibliografie, dar se pare că aceasta lipsește, iar trimiterile bibliografice, care se fac prin intermediul notelor, se opresc undeva la nivelul anilor '70.

În final, am dori să mai atragem atenția asupra unui singur aspect: privind planul general al necropolei de la Cernica (pl. XXXVII), se pot observa două grupări mari de morminte și altele câteva răsfricate între cele două concentrări. Poate ar rezulta unele informații interesante din abordarea problemei dintr-o astfel de perspectivă.

Cristian VIRAG

Neța Iercoșan, *Cultura Tiszapolgár în vestul României*, Editura Muzeului Sătmărean – Editura Nercamia Napocae, Cluj-Napoca, 2002. ISBN 973-99715-4-7, 385 p.*

Lucrarea de sinteză, *Cultura Tiszapolgár în vestul României*, reprezintă teza de doctorat a d-lui dr. Neța Iercoșan, o abordare necesară și temerară în același timp, în condițiile în care tratarea culturii Tiszapolgár ridică o serie de probleme, determinate în mare parte de cercetarea arheologică deficitară, prin puținatatea siturilor săpate sistematic¹.

Lucrarea este structurată în cinci capitole, cu o prefață semnată de Prof. dr. Petre Roman: Cap. I. *Introducere* (p. 9–23), cu două subcapitole A. *Cadrul ecologic și condițiile naturale* (p. 11–18); B. *Istoricul și stadiul actual al cercetărilor* (p. 18–23); Cap. II. *Catalogul descoperirilor* (p. 25–106), incluzând 78 de localități date ca sigure de autor și alte 18 localități care nu au putut fi verificate de autor; Cap. III. *Elemente componente ale culturii Tiszapolgár în vestul României* (p. 107–162), cu subcapitolele A. *Așezările*, B. *Locuințele*, C. *Gropile*, D. *Vetrele de foc*, E. *Ceramica*, F. *Obiecte din lut*, G. *Obiecte din piatră*, H. *Obiecte din corn și os*, I. *Obiecte din metal*, J. *Morminte*; Cap. IV. *Periodizarea și cronologia descoperirilor Tiszapolgár în vestul României* (p. 163–182), cu subcapitolele A. *Cronologia relativă*, în care autorul abordează probleme privind originea, evoluția, stratigrafia, legăturile, orizonturile culturale, și B. *Cronologia absolută*; Cap. V. *Concluzii* (p. 183–186), urmate de *Anexe* (p. 187–194), *Bibliografie* (p. 195–218), *Lista ilustrațiilor* (p. 219–224), *Ilustrațiile* (p. 225–380).

Precum sublinia și autorul lucrării de față, cultura Tiszapolgár face parte din civilizațiile mari ale epocii eneolitice, recent denumită la noi și epoca cuprului (Kupferzeit)² atât prin fenomenele culturale bine delimitate ce o reprezintă cât și prin arealul geografic pe care îl ocupă, ori prin legăturile și influențele pe care le exercită asupra culturilor vecine, contemporane ei. Denumirea culturii provine de la stațiunea eponimă situată în nord-estul Ungariei³ fiind folosită și acceptată astăzi în literatura

* Acest text a fost publicat parțial sub formă de *Postfață* în lucrarea domnului dr. N. Iercoșan, *Cultura Tiszapolgár în vestul României*, Cluj-Napoca, 2002, dar dintr-o neglijență a editorului, textul nu a fost semnat, prin urmare, considerăm oportună reluarea lui.

¹ Cel puțin pentru România; în Transilvania sunt cunoscute 127 de localități cu materiale atribuite culturii Tiszapolgár, în vreme ce în Ungaria sunt atestate peste 500 de astfel de obiective arheologice. Vezi Zoia Maxim, *Neo-eneoliticul din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1999, p. 123.

² Gh. Lazarovici, *Principalele probleme ale culturii Tiszapolgár în România*, AMN, XX, 1983, p. 3–31. Noțiunea de epocă a cuprului (Kupferzeit) nu a fost acceptată de toți specialiștii români, generând o serie de discuții și controverse. Astăzi ea este tot mai des uzitată și credem că poate fi acceptată, cel puțin pentru arealul culturii Tiszapolgár din țara noastră, mai ales în contextul metalurgiei aramei. (C. Beșliu – Gh. Lazarovici – A. Olariu, *O piesă de cupru din Sălaj și câteva probleme teoretice privind analizele de cupru preistoric în Muzeul din Cluj*, AMP, XVI, 1992, p. 97–128).

³ Localitatea Polgár este situată la câțiva kilometri de malul stâng al Tisei, în județul Hajdu-Bihar, din Ungaria. Primele

arheologică de specialitate de către toți cercetătorii. În România a fost cunoscută sub denumirea de cultura Tisa II, Tisa III, Tisa târzie și Românești, termeni care au dus la unele erori sau incertitudini în atribuirea unor descoperiri aparținând culturii Tiszapolgár⁴. Considerăm oportună și operantă folosirea termenului de *Tiszapolgár*, întrucât acesta cuprinde întreaga problematică a culturii și acoperă un spațiu geografic mult mai întins, întrebuintarea unor alte denumiri, după stațiuni arheologice din țara noastră, putând cel mult să reflecte specificul local al unor grupe bine conturate deja, din cadrul culturii.

Arealul culturii cuprinde partea de răsărit a Ungariei (la Est de Tisa), Slovacia orientală, Serbia de Nord și, în România, Banatul, Crișana, Sălajul, Sătmarul, sud-vestul Maramureșului și o mare parte a Transilvaniei de vest⁵. La arealul cultural delimitat de autor trebuie să subscriem și Bazinul Tisei Superioare – Ucraina Transcarpatică⁶.

Zona geografică a culturii Tiszapolgár, obiectul prezentei lucrări, include vestul și, parțial, nord-vestul României fiind delimitată la sud de râul Mureș, la est de Munții Apuseni, respectiv de Masivul Bihor-Vlădeasa, cu ramificațiile sale muntoase vestice, la nord de munții vulcanici Oaș-Gutin, iar la vest de frontiera de stat cu Republica Ungaria. Această regiune astfel circumscrisă geografic, pe care se extinde amintita cultură, reprezintă aproximativ 1/5 din întregul areal al culturii Tiszapolgár și circa 1/3 din teritoriul României.

În Banat, în zonele de sud-est, pe culoarul Timiș-Cerna, cultura Tiszapolgár nu se răspândește decât mai târziu, în această zonă manifestându-se cultura Sălcuța – fazele timpurii, cu care, de altfel, va intra în contact. În Transilvania de sud și de sud-est, situația este asemănătoare, în condițiile în care această zonă este ocupată de comunitățile culturii Petrești – faza B⁷, cultura Tiszapolgár răspândindu-se târziu, într-un moment în care cultura cunoaște o evoluție spre cultura Bodrogkeresztúr⁸.

Apariția culturii Tiszapolgár, este un rezultat al evoluției interne, locale, de aspect Lumea Nouă – fazele târzii, Tăulaș, Turdaș târziu, grupul Iclod II/III și III, Suplacu de Barcău, Pișcolt – etapă târzie, Herpály-Salca, precum și elemente de tip Tiszapolgár-Csőszhalom-Oborin, Lengyel târziu⁹. În acest sens, este de remarcat faptul că grupurile culturale Iclod și Suplac dezvoltă, mai ales în fazele finale, forme de vase prezente în cultura Tiszapolgár și care în cadrul acestei culturi vor cunoaște o evoluție¹⁰. De asemenea, în nivelul IIIB de la Bucovăț sunt forme de vase care marchează un fenomen de evoluție spre cultura Tiszapolgár¹¹. Ceramica uzuală din cultura Tiszapolgár cunoaște aproape toate categoriile ceramice întâlnite mai târziu.

Aceste fenomene, factorii care au determinat aceste schimbări au fost puse în legătură cu începuturile metalurgiei cuprului, care înseamnă schimbări majore în mentalitate și ocupații¹². Metalurgia aramei, apărută în eneoliticul timpuriu, în primul rând în zonele culturilor Vinča – Turdaș, Sălcuța și Gumelnița, a dus la schimbări economice și sociale, socotite ca fiind factorul esențial al acestor schimbări în mentalitate și ocupații¹³. Creșterea animalelor și vânătoarea încep a avea o pondere tot mai mare, ocupații care oferă comunităților o mai mare mobilitate. Aceste realități au fost surprinse atât de colegii maghiari precum și în tell-urile de la Parța și Bucovăț¹⁴. În această ordine de idei, considerăm necesară o nuanțare a opiniilor d-lui dr. N. Iercoșan, considerând că, creșterea

descoperiri au fost efectuate aici de F. Tompa în 1929 (11 morminte) dar denumirea a intrat în uz după publicarea exhaustivă de către Ida Bognár-Kutzián a necropolei din punctul Basatanya (155 de morminte ale culturilor Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr) în *The Copper Age cemetery of Tiszapolgár – Basatanya*, 1963, și mai ales după includerea celor nouă puncte cu descoperiri Tiszapolgár, de pe teritoriul localității în monografia culturii; Eadem, *The Early Copper Age. Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin*, Budapest, 1972.

⁴ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 3.

⁵ M. Rusu, *Cultura Tisa*, Banatica, I, 1971, p. 77, 80; Ida Bognár-Kutzián, *op. cit.*, p. 160, (harta 2).

⁶ I. Némethi, *Repertoriul arheologic al zonei Careiului*, București, 1999, p. 122; M. Potushneak, *Some results of research on the Middle Neolithic layer from a multilevel settlement near the village of Zastavne/Zapszony – Kovadomb in the Carpathian Ukraine*, JAMÉ, 1995–1996, p. 35.

⁷ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 7.

⁸ *Ibidem*, p. 4.

⁹ *Ibidem*, p. 6; Zoia Kalmar, *O așezare Tiszapolgár la Dragu*, AMP, VIII, 1983, p. 106.

¹⁰ Zoia Maxim, *op. cit.*, p. 119.

¹¹ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 8.

¹² Zoia Maxim, *op. cit.*, p. 119.

¹³ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 4.

¹⁴ *Ibidem*, p. 4.

animalilor reprezintă ocupația de bază, în timp ce vânătoarea reprezintă o ocupație complementară, menită a suplimenta necesarul de carne¹⁵.

Însă aceste modificări comportamentale, mobilitatea mare a așezărilor culturii Tiszapolgár, pot fi determinate, sau cel puțin accentuate, prin factorii climaterici. La sfârșitul neoliticului se schimbă clima, care devine mai aridă, vegetația fiind mai bogată în zonele joase, apropiate de ape¹⁶.

În ce privește așezările, după cum reliefează și autorul, analizând harta răspândirii așezărilor Tiszapolgár din vestul României se constată o concentrare mai mare a acestora în sectorul sudic, respectiv câmpia înaltă a Aradului și în sectorul nordic, mai ales între râurile Barcău și Someș, așezările lipsind în câmpia joasă a Crișurilor, probabil inundată și înmlăștinată în acea perioadă¹⁷.

Accastă concentrare a așezărilor ar putea sugera și zonele genetice, de formare, ale culturii Tiszapolgár, dacă ne referim la faza timpurie, A și, legat de ele, fenomenul de difuziune, cu predilecție spre vest, pe văile râurilor, dacă ne referim la faza B, târzie¹⁸. În faza B a culturii Tiszapolgár din vestul României se poate observa faptul că așezările își continuă existența în zonele de formare, dar au tendința de a se deplasa spre vest, de-a lungul principalelor cursuri de apă (care au aceeași direcție). Cu privire la acest aspect, autorul nu poate trage concluzii certe sau emite generalități, însă, așa cum am mai reliefat, noi suntem tentați să punem aceste fenomene pe seama factorilor climaterici.

Pe lângă analiza facturii ceramicii, un alt criteriu de separare a celor două faze evolutive ale culturii Tiszapolgár, respectiv A și B, utilizat de autor, este cel al tipului de locuință, pe baza descoperirilor de la Dăbâca¹⁹ și Oradea – Salca²⁰, bordeiul fiind specific fazei timpurii iar locuința de suprafață celei târzii. Însă, concluzia se bazează numai pe observațiile stratigrafice, materialul publicat de la Dăbâca este unitar, neexistând nici un criteriu de diferențiere tipologică a lui²¹ iar cel de la Oradea provine din săpături mai vechi și este publicat fragmentar. În aceste condiții, argumentația nu ni se pare suficientă pentru astfel de aprecieri.

Un alt aspect asupra căruia ne exprimăm anumite rezerve, sunt aprecierile autorului cu privire la tipologia gropilor și utilitatea acestora. Astfel, potrivit autorului, gropile pentru exploatarea lutului, de obicei, se găsesc plasate la marginile așezărilor și au fost astupate imediat după terminarea exploatarea; ar fi o explicație pentru conținutul sărac în materiale arheologice ale acestora. În acest sens autorul menționează gropile G5 și G6 de la Carei – Cozard, însă nu cunoaștem analogii, nici în mediul culturii Tiszapolgár și nici în alte medii culturale înrudite sau contemporane cronologic, care să confirme o astfel de ipoteză; gropile pentru exploatarea lutului, în momentul terminării exploatarea lutului fiind transformate în gropi menajere. Nu se justifică ipoteza astupării gropilor de exploatarea lutului pentru ca ulterior comunitățile să recurgă la excavarea de noi gropi destinate special depozitării deșeurilor menajere; ar reprezenta o risipă de efort și timp pentru comunitățile culturii Tiszapolgár.

Cristian VIRAG

¹⁵ F. Comșa, *Unele date privind începuturile folosirii ceramicii în neoliticul României*, în: *In memoriam Constantin Daicoviciu*, 1974, p. 34–84; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 3.

¹⁶ Perioada studiată o putem situa undeva la limita dintre Atlantic și Subboreal, caracterizându-se prin prezența masivă a fagului (*Fagus*), mult carpen (*Carpinus*) și stejar (*Quercus*), reducerea drastică a teiului (*Tilia*), ulmului (*Ulmus*) și frasinului (*Fraxinus*), foarte rar apar bradul (*Abies*) și *Acer*. Vezi Angelica Feurdean – L. Björkman – Barbara Wohlfarth, *A paleoecological reconstruction of the Late Glacial and holocene based on multidisciplinary studies at Steregoiu site (Gutai Mts., NW Romania)*, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, seria Geologia*, XLVI, 2, 2001, p. 134–138. Pentru alte opinii, vezi: M. Cărciumaru, *Paleobotanica*, Iași, 1996, p. 10, 22–30; M. Tomescu, *Holocenul – date cronologice și climatice*, Cercetări arheologice, XI/1, 1998–2000, p. 268.

¹⁷ Și astăzi această zonă are cea mai mică altitudine (91 m) din toată Câmpia de Vest, ea a fost supusă desecării și regularizării cursurilor de apă încă din prima jumătate a sec. XIX, cf. M. Botzan, *Apele în viața poporului român*, București, 1984, p. 304–316; Gh. Măhăra, *Câmpia Crișurilor – studiu fizico-geografic*, București 1977, p. 17.

¹⁸ Același fenomen poate fi sesizat și în urma analizei hărților de răspândire a așezării culturii Tiszapolgár, pe faze, precum și a contactului acestora cu cultura Bodrogkeresztúr, cf. Ida Bognár-Kutzián, *op. cit.*, p. 191, fig. 35, și p. 196, fig. 36.

¹⁹ N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976, p. 142–160.

²⁰ D. Ignat, *Probleme ale neoliticului în nord-vestul României*, AMN, XIV, 1977, p. 18–19.

²¹ N. Vlassa, *op. cit.*, p. 143.